

В. Г. ЗБЕНОВИЧ

НОВІ НЕОЛІТИЧНІ І ТРИПІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В ЗОНІ КИЇВСЬКОЇ ГЕС

У 1960 р. Києво-Поліська експедиція Інституту археології АН УРСР обстежила частину зони затоплення Київської ГЕС, а саме: нижню течію р. Тетерів та обидва береги Дніпра від гирла Тетерева до с. Вишгород¹.

Тут поряд з іншими археологічними пам'ятками була виявлена значна кількість неолітичних поселень та два поселення епохи трипільля. Їх опису і присвячено цю публікацію.

Неолітичні пам'ятки, відкриті експедицією, як і ті, що були відкриті в 1947—1951 рр. експедицією «Великий Київ»², являють собою невеликі поселення, розкидані у дніпровській заплаві. Здебільшого вони зустрічаються на низьких берегах стариків, високих ділянках луку, дюнних підвищеннях та на краю берегової тераси. Площа, яку займають поселення, звичайно не перевищує 5 тис. м². Культурний шар тонкий, здебільшого розвіяний. Очевидно, це були недовготочасні, можливо, сезонні стоянки мисливців та рибалок.

Привертає до себе увагу той факт, що неолітичні поселення розташовані нерівномірно. В деяких районах вони зустрічаються рідко, тим часом як на окремих, порівняно невеликих ділянках місцевості їх концентрація дуже значна.

Наводимо опис неолітичних місцезнаходжень. 1. Поблизу с. Ошитки, Києво-Святошинського району, зареєстровано 10 поселень. Краще, ніж інші, збереглися поселення в урочищах Кругле (пункт 5), Касе (пункт 4), Червоні Грудки (пункт 8), Дражемль (пункти 10, 20, 21). Тут зібраний майже однорідний та значний за кількістю матеріал, що дозволяє дати загальну характеристику кераміці з поселень в районі с. Ошитки (рис. 1, 1, 4, 5, 7, 8; 2, 2).

Посудини тонкостінні (товщина стінок від 4 до 7 мм). До глини здебільшого додавався пісок, рідше — рослинна домішка. Випал нерівномірний, зроблений на багатті. Колір поверхні звичайно жовтий і темно-коричневий. Зовнішня, а іноді і внутрішня поверхні часто бувають підлощені. Форми посудин не відновлюються. Однак, судячи з численних знахідок вінець, донець, стінок, в ужитку були гостродонні горщики з прямими або ледве відігнутими вінцями та розчленованим корпусом.

¹ А. И. Тереножкин, Археологическое обследование в зоне Киевской ГЭС в 1960 г., КСИА, вып. 12, К., 1962. Див. карту і нумерацію пунктів з археологічними знахідками.

² О. Г. Шапошникова, Пам'ятки неоліту та трипільської культури в районі м. Києва, Археологія, т. VIII, К., 1953.

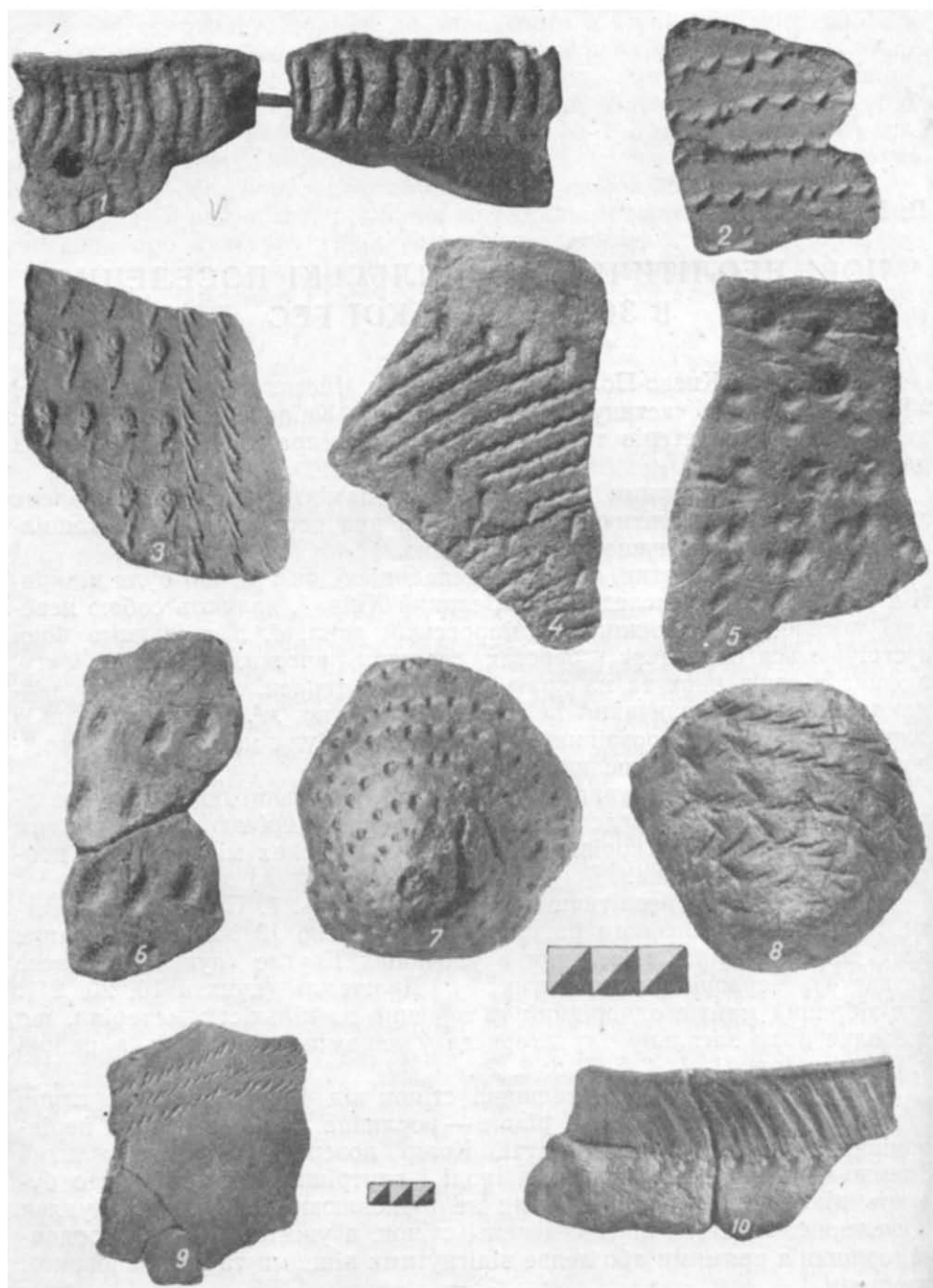

Рис. 1. Неолітична (1—9) та трипільська (10) кераміка.

Цікава невеличка посудинка, що майже повністю збереглася, знайдена на поселенні в урочищі Кругле (рис. 2, 5). Висота її — 5,5 см, діаметр шийки — 5 см, прямі вінця висотою 2 см трохи скошені всередину. В місці з'єднання шийки з корпусом намічений різкий перелом, нижня частина посудинки конічно звужується до гострого дна.

Орнаментация розглядуваної кераміки надзвичайно різноманітна, причому, як правило, прикрашалася майже вся поверхня посудини. Тут

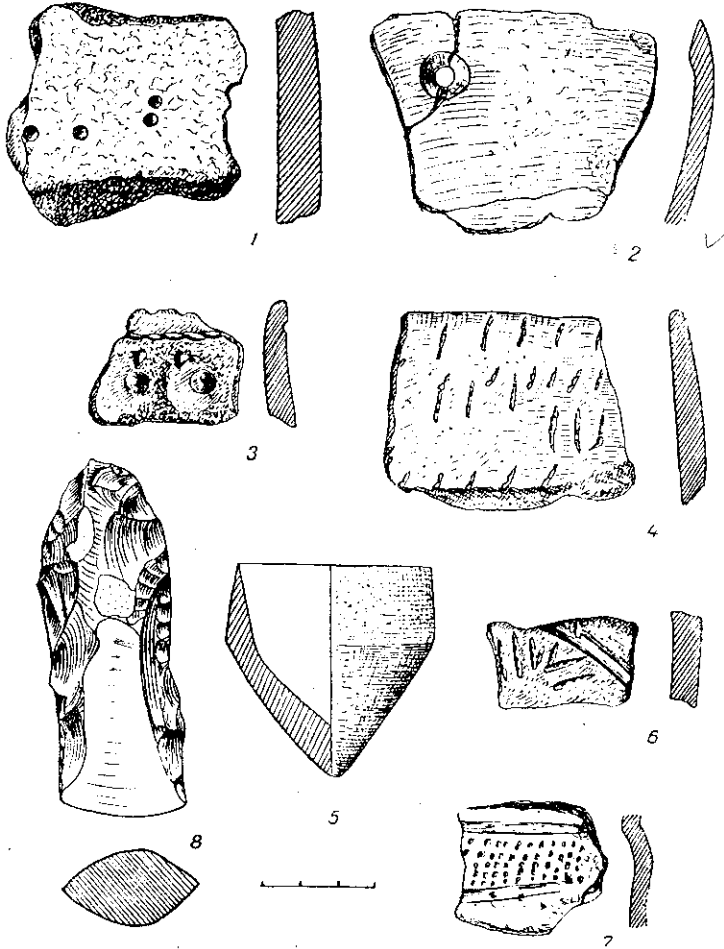

Рис. 2. Неолітична кераміка (1—7) та крем'яна сокирка епохи енеоліту (8).

переважають такі орнаментальні мотиви, як відбитки гребінчастого штампу з трьома або чотирма зубцями, овальні відбитки, відтиски палички з розмочаленим кінцем («лапки»), косі насічки, скобки, трикутні наколи, які часто виконуються у скорописній манері, прогладжені лінії і т. д. Орнамент розміщений горизонтальними, вертикальними, косими та паралельними рядами, а також рядами, що зходяться під кутом. Часто ряди «лапок» та підтрикутних наколів, косих насічок і відбитків гребінчастого штампу чергуються між собою. Іноді орнамент наносився і по внутрішній поверхні посудини, в її верхній частині. Гострі денця посудин суцільно вкривались орнаментом, звичайно у вигляді косих насічок та підтрикутних наколів. Вінця розчленовані насічками та заціпами, під краєм іноді є глибокі овальні наколи.

Великий інтерес становить орнаментация кераміки, що походить з поселення в урочищі Печенеж'є (пункт 6). Вона прикрашена відбит-

ками прямого гребінчастого штампу, які створюють горизонтальні ряди або ряди, які розходяться радіально; відрізки цих рядів взяті у зони, обмежені широкими прогладженими лініями — прямими або вигнутими (рис. 2, 6, 7).

З нечисленних крем'яних виробів, знайдених біля с. Ошитки, можна відзначити округлу скребачку з круговою ретушшю, що зроблена на відщепі.

2. Біля с. Новосілки, Києво-Святошинського району, виявлено два неолітичних поселення — в урочищах Струміль (пункт 17) та Березняківщина (пункт 22).

Гора Струміль, що знаходиться на північ від с. Новосілки Дніпровські, є великим останцем високої (до 15 м) борової тераси лівого берега Дніпра, відокремленим неглибокими заболоченими балками. Тут у 1950—1951 рр. В. М. Даниленко та А. П. Савчук зібрали значну кількість неолітичної кераміки³. У видувах на західному схилі горба також виявлено деяку кількість фрагментів неолітичних посудин. Відмітною особливістю кераміки з урочища Струміль є слабкий випал, значна (понад 1 см) товщина стінок, велика домішка трави та дрібного піску в глині. Зовнішня поверхня черепків залощена, на внутрішній, а іноді і на зовнішній помітні сліди смугастого згладжування.

На поселенні в урочищі Березняківщина зібрана невелика кількість кераміки, подібної до тієї, що була знайдена на поселеннях біля с. Ошитки.

3. Поблизу с. Тарасовичі, Києво-Святошинського району, були виявлені два неолітичних поселення — в урочищах Рудкове (пункт 26) та Олещик (пункт 28).

Урочище Рудкове являє собою невисокий виступ борової тераси лівого берега Дніпра, що здіймається над заболоченим лугом. Тут при земляних роботах був знятий верхній шар ґрунту. Під час розвідки в гумусованому піску на глибині 10—40 см були знайдені два невеликих скупчення неолітичної кераміки, що складаються з уламків кількох цілком однакових посудин.

Посудини гостродонні, значних розмірів (діаметр шийки 30 см), з прямими вінцями, що мають трохи загнутий всередину край. Орнамент складається з горизонтальних рядів відбитків тризубчастого штампу, рідше — вузьких прогладжених ліній, що сходяться під кутом (рис. 2, 4). Поверхня темно-коричневого кольору, із слідами лошіння. В глині домішка піску, небагато трави та великих зерен кровавику. Черепок щільний, товщина стінок 5—6 мм.

Поселення в урочищі Олещик розташоване на невеликому піщаному підвищенні у болотистій заплаві Дніпра. В орнаменті зібраної тут кераміки переважають відбитки гребінчастого штампу. В цілому матеріал аналогічний кераміці з поселень в околицях с. Ошитки.

4. Біля с. Козаровичі, Києво-Святошинського району, були виявлені три неолітичних поселення. Одне з них (пункт 46) знаходиться на східній околиці села, на розвіяній піщаній ділянці високого луку в заплаві річки Ірпінь. Тут було зібрано значну кількість уламків посудин, серед яких переважають товстостінні (до 1 см) із значною домішкою трави та піску (рідше шамоту) в глині. Випал нерівномірний, поверхні світло-коричневого кольору, іноді трохи згладжені. Кераміка орнаментована глибокими овальними наколами, розташованими попарно, та горизонтальними рядами підтрикутних наколів, що виконані у скорписній манері (рис. 1, 2; 2, 1). Крім того, тут зібрана невелика кількість фрагментів, що нагадують описану вище кераміку з поселень в районі с. Ошитки. Серед них є фрагменти прямих вінців із злегка відігнутих краєм, трохи нижче зрізу якого помітний відбиток мотузки,

³ Матеріал не опублікований, зберігається у фондах ІА АН УРСР.

що стягувала, очевидно, посудину у її верхній частині. Відбитки мотузки на неолітичній кераміці трапляються дуже рідко.

Друге поселення (пункт 47) розташоване на розвіяних дюнах в заплаві Ірпіня на північний схід від с. Козаровичі, третє (пункт 44) — на східній околиці села, в північній частині високого дюнного пасма.

На обох цих поселеннях зібрано значну кількість кераміки такого ж типу, як і на поселеннях біля с. Ошитки. Кераміці третього поселення притаманний сталий орнаментальний мотив у вигляді рядів «лапок» та косих насічок, що чергуються (рис. 1, 3, 6).

5. На західній околиці с. Тетерівка, Чорнобильського району, в урочищі Сухий Борок, що являє собою підвищену нерозвіяну ділянку заплави на лівому березі р. Тетерів, було виявлене поселення (пункт 60). Серед зібраної тут різночасної кераміки переважала неолітична. У двох невеликих шурфах була виявлена така стратиграфія: верхній шар гумусованого піску завтовшки 30 см, потім шар світлого піску завтовшки 20 см, нижче — бурий пісок із залістими вкрапленнями. Знахідки неолітичної кераміки були зроблені, в основному, в другому шарі. Тут же був виявлений фрагмент посудини часу розвинутого трипілья.

Уламки неолітичних посудин, знайдені на поверхні та в шурфах, цілком однорідні і нагадують вищеописану кераміку з поселень біля сіл Ошитки та Козаровичі. Головним елементом в орнаментации є косі насічки, що створюють різні узорі. До неолітичного часу також відносяться пірамідальна у перерізі крем'яна пластинка та висока округла скребачка на відщепі, виготовлена з непрозорого чорного кременю.

6. За 2 км на схід від с. Пилява, Чорнобильського району, на високому (до 15 м над рівнем річки) місі борової тераси правого берега Тетерева (урочище Хохора, пункт 59) на ріллі було знайдено невелику кількість фрагментів неолітичної кераміки та виробів з кременю (округлі скребачки та різець на уламку пластинки). Для визначення наявності культурного шару на поселенні було закладено два шурфи.

Шурф № 1 (3×2 м) дав таку стратиграфію: верхній шар темного гумусованого піску завтовшки 15 см, шар щільного бурого піску завтовшки 34 см та шар світлого материкового піску, що йшов нижче. У другому шарі в шурфі було знайдено 56 фрагментів кераміки. Очевидно, вони належали одній великій неолітичній посудині, форма якої не відновлюється. За кольором, домішкою, випалом та обробкою поверхні ці фрагменти аналогічні описаній кераміці з поселення в урочищі Струміль (с. Новосілки), відрізняючись від останньої тільки більш ретельним залощенням зовнішньої поверхні і орнаментом у вигляді трьох горизонтальних рядів тонких косих насічок (рис. 1, 9). Крім того, у шурфі були знайдені: уламок крем'яної проколки, мікропластинка та кілька відщепів.

Поселення трипільського часу були відкриті біля сіл Новосілки та Нові Петрівці (Киево-Святошинського району).

Поселення на північ від с. Новосілок (пункт 19) знаходиться в урочищі Горбата Нива — невеликому підвищенні в заплаві лівого берега Дніпра, недалеко від урочища Струміль. Тут на ріллі були зібрані фрагменти посудин, що мали стінки значної товщини (1 см) та велику домішку піску у глині. Посудини являли собою горщики з широкою шийкою, з високими, ледве відігнутими вінцями, опуклим корпусом та масивним плоским дном. Край вінця звичайно трохи закруглений або плоско зрізаний. Ця кераміка прикрашена вертикальними розчісами по вінцях та відбитками великого зубчастого штампу біля основи шийки. На плічках одного з великих фрагментів вміщений сплюснений наліп — різок (рис. 1, 10).

Друге поселення (пункт 43) розташоване між селами Стрі та Нові Петрівці. Тут у вертикальному обриві високого правого берега

Дніпра виявлені фрагменти кераміки та скупчення вугілля. Культурні залишки залягали на глибині 0,5—0,6 м в сірому гумусованому піску та простежувалися на ділянці довжиною до 25 м.

При зачистці обриву вдалося зібрати деякий матеріал; шурфівка ж прилеглої до обриву частини плато нічого не дала. Очевидно, розташоване тут трипільське поселення знищене при обвалі ділянки високого берега. Зібрано кілька десятків фрагментів кераміки — шорсткої, щільної, із значною домішкою піску в глині. Іноді до глини додавалися рослинні домішки, що вигорали під час випалу. У цьому випадку черепки пористі та легкі. На багатьох фрагментах збереглися сліди рожевого та червоного ангобу. Знайдено один фрагмент вінець чаші із загнутим всередину краєм, конічне прясло з широким обідком, орнаментоване врізаними лініями-промінями, уламок жіночої статуетки та частину круглого глиняного грузила.

До трипільського часу, очевидно, відноситься також і овальна в перерізі сокирка із непрозорого сірого кременю з білими вкрапленнями, що була знайдена в урочищі Вишеньки, поблизу с. Ошитки. Робоча частина сокирки зашліфована, обушкова — оббита та заполірована внаслідок тертя об дерев'яну муфту. Довжина її — 14,5 см (рис. 2, 8).

Вивчення матеріалів, одержаних в результаті робіт Києво-Поліської експедиції, розширює наші відомості про неоліт Київщини.

Ще під час робіт експедиції «Великий Київ» (1947—1951 рр.) були зібрані матеріали, які дали можливість зробити висновок про те, що в епоху неоліту на Київщині жили племена дніпро-донецької культури, які займали територію від південної Білорусії до нижнього Дніпра. Для цих племен характерною є кераміка з гребінчастим орнаментом та наколами (так звана гребінцево-накольчата кераміка). Дослідники вважають, що на Київщині неолітична культура з гребінцево-накольчатою керамікою відноситься до IV — початку III тисячоліття до н. е.⁴

В результаті розвідок Києво-Поліської експедиції в 1960 р. вдалося значно поповнити список пам'яток цієї культури, розташованих на північ від Києва. Зокрема були відкриті поселення в гирлі Ірпеня та на річці Тетерів, де вони досі були невідомі.

Періодизація неоліту Київщини на матеріалах поселення біля Микільської слобідки запропонована В. М. Даниленком. Виходячи головним чином із ступеня розвитку форм та орнаменталізації посудин, він виділив два типи кераміки, що відповідали послідовним етапам розвитку неоліту Київщини⁵.

Для більш раннього етапу характерною є товстостінна кераміка з домішкою трави в глині та невеликим набором орнаментальних мотивів, таких як гребінець, «лапки», прогладжені лінії.

Наступному етапу, що генетично пов'язаний з першим, притаманна кераміка з порівняно невеликою товщиною стінок, переважанням піску як домішки, більш розвинутими формами посудин та дуже різноманітними мотивами і композиціями орнаменту. Правомірність такого розчленування була потім підтверджена Д. Я. Телегіним на матеріалах, одержаних ним при дослідженні неолітичного поселення біля с. Віта-Литовська, на південь від Києва⁶.

⁴ Д. Я. Телегін, Неолітичні поселення лісостепового Лівобережжя і Полісся України, Археологія, т. XI, К., 1957; його ж, К вопросу о днепро-донецкой культуре, СА, № 4, 1961, стор. 27—28, 39.

⁵ В. М. Даниленко, Дослідження неолітичних пам'яток в районі Києва в 1949 р., АП, т. VI, К., 1956.

⁶ Д. Я. Телегін, Неолітичні пам'ятки Києва та його околиць, Вісник АН УРСР, 1956, № 3, стор. 43—44.

Нарешті, в результаті відкриття поселення в урочищі Струміль В. М. Даниленко виділив ще один, найбільш ранній етап у неоліті Київщини. Підставою для цього була примітивність знайденої на поселенні кераміки (значна товщина стінок, дуже проста форма посудин, майже повна відсутність орнаменту), а також особливості топографічного положення пам'ятки⁷.

Приймаючи вказану класифікацію, ми до найбільш ранньої групи неолітичних пам'яток Київського Полісся відносимо поселення в урочищі Хохера (біля с. Пилява). Відкриття його підтверджує правомірність виділення найбільш ранньої ланки в неоліті Київщини — пам'яток струмільського типу. Тепер можна говорити про те, що характерною сталою їх ознакою є місцезнаходження на високих ділянках борової тераси.

До другого ступеня неоліту відносимо поселення, виявлене біля східної околиці с. Козаровичі.

Третій етап — розвинутий на пізній неоліт — представлений всіма останніми поселеннями (біля сіл Ошитки, Тарасовичі, Тетерівка, Козаровичі). Серед них слід окремо виділити поселення в урочищі Печенеж'є біля с. Ошитки. Своєрідна орнаментация посуду з цього поселення має спільні риси з орнаментом кухонних посудин трипільської культури. Цей факт, а також, можливо, спільне залягання неолітичної та трипільської кераміки в шурфі на поселенні біля с. Тетерівка підтверджує, до деякої міри, гіпотезу про взаємозв'язки неолітичного населення Київщини та племен трипільської культури, що була висловлена раніше⁸.

Очевидно, можна говорити про синхронність розвинутого трипілья коломийщинського типу та заключного етапу дніпро-донецької культури на Київщині.

До пізнього трипілья відноситься кераміка з поселення в урочищі Горбата Нива; подібна ж кераміка знайдена на багатьох поселеннях Київщини — в Чапаївці, Микільській Слобідці, Вігі-Литовській і т. д.

Судячи з описаних знахідок, поселення біля с. Нові Петрівці належить до софіївського типу пізньотрипільських пам'яток і є самим північним з усіх відомих нам поселень софіївського типу.

В. Г. ЗБЕНОВИЧ

НОВЫЕ НЕОЛИТИЧЕСКИЕ И ТРИПОЛЬСКИЕ ПОСЕЛЕНИЯ В ЗОНЕ КИЕВСКОЙ ГЭС

Резюме

В 1960 г. Киево-полесская экспедиция Института археологии АН УССР, работавшая в зоне затопления Киевской ГЭС, обнаружила, вместе с другими археологическими памятниками, 19 неолитических поселений и два поселения эпохи триполья. Неолитические поселения представляют собой недолговременные, возможно, сезонные стоянки охотников и рыболовов. Судя по керамике, они принадлежали племенам днепро-донецкой культуры и относятся к трем последовательным хронологическим этапам (от раннего до позднего неолита).

Полученный материал дает некоторые основания говорить о синхронности заключительного этапа днепро-донецкой культуры на Киевщине и развитого этапа трипольской культуры.

⁷ В. М. Даниленко, Неолит территории Украинской ССР, К., 1955, стор. 648—649; Науковий архів ІА АН УРСР, ф. 12, № 377.

⁸ В. М. Даниленко, К вопросу о месте киево-трипольской культуры в этногенетическом процессе, КСИА, вып. 2, К., 1953, стор. 82.